

УДК 338.43.02(510)

Павло Петрович НЕСЕНЕНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: nppod@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

АНАЛІЗ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ АСПЕКТІВ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Несененко, П. П. Аналіз фундаментальних аспектів аграрної політики Китайської Народної Республіки. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 2 (77). С. 9–23.

Анотація. У статті розглянуто проблеми розвитку аграрної політики КНР як різновиду економічної політики, а також особливості проведення реформ на селі в часовому просторі через призму виникнення та розгортання спочатку теорії західної, а потім і соціалістичної модернізації, як суто китайського національного явища, що охопило всі сторони китайського суспільства, у тому числі економіку і, безпосередньо, аграрну сферу. Показано механізм підвищення продуктивних сил праці на селі, його трансформацію, сучасний стан і проблеми, що постають перед ним. Продемонстровано, що поряд з розширенням національного внутрішнього відбувається розвиток і зовнішнього ринку через розширення можливостей процесів соціалізації у такій формі, як регульований ринок. Особливу увагу приділено питанням як вже вирішених проблем на селі, так і новим, а також способам їх реалізації. Відзначено, що динамічний рух економіки Китаю з 1978 року зберігає кращі напрацювання від ідей Сунь Ятсена, Мао Цзедуна, Ден Сяопіна до Сі Цзіньпіна. Наочно продемонстровано як динамічне зростання в державі обсягу сільськогосподарського виробництва, а за ним і промислового, за останні два десятиліття перетворило Китай на одну з провідних країн світу. Відзначено, що КНР, займаючи лідируючі позиції у світі з виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції, водночас, поки що зосереджена на необхідності збільшення внутрішнього споживання, щоб зробити економіку менш залежною від експорту в майбутньому. Обґрунтовано ідею стосовно того, що сучасний розвиток продуктивних сил на селі все більше вимагає пошуку нових шляхів підйому соціальної сфери, яка повинна вмонтуватися у нові процеси урбанізації та стратегію розвитку країни.

Ключові слова: економічна політика; аграрна політика; модернізація; соціалістична модернізація; етапи модернізації; політика чотирьох модернізацій; урбанізація; публічне управління; сільські території; соціально-економічний розвиток.

Павел Петрович НЕСЕНЕНКО

кандидат экономических наук, доцент кафедры общей экономической теории и экономической политики, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: nppod@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

АНАЛИЗ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ АСПЕКТОВ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Несененко, П. П. Анализ фундаментальных аспектов аграрной политики Китайской Народной Республики. *Вестник социально-экономических исследований* : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 2 (77). С. 9–23.

Аннотація. В статті розглянуті проблеми розвитку аграрної політики КНР як різновидності економічної політики, а також особливості проведення реформ на селі в часовому просторі через призму появи і розгортання вперше теорії західної, а потім і соціалістичної модернізації, як чисто китайського національного явища, яке охопило всі сторони китайського суспільства, в тому числі економіку і, безпосередньо, аграрну сферу. Показано механізм підвищення продуктивних сил праці на селі, його трансформація, сучасний стан і проблеми, які стоять перед ним. Демонстровано, що поряд з розширенням національного внутрішнього ринку відбувається і зовнішнього ринку завдяки розширенню можливостей процесів соціалізації в такій формі як регульований ринок. Особливу увагу приділено питанням, які вже вирішені на селі, так і новим, а також способам їх реалізації. Зазначено, що динамічне рух економіки Китаю з 1978 року зберігає найкращі досягнення від ідей Сунь Ятсена, Мао Цзедун, Ден Сяопина до Си Цзиньпіна. Наочно продемонстровано як динамічний ріст обсягу сільськогосподарського виробництва в країні, а за ним і промислового, за останні два десятиліття перетворив Китай в одну з провідних країн світу. Зазначено, що КНР, займаючи провідні позиції в світі по виробництву багатьох видів сільськогосподарської продукції, в той же час, поки зосереджена на необхідності збільшення внутрішнього споживання, щоб зробити економіку менш залежною від експорту в майбутньому. Обґрунтована ідея про те, що сучасний розвиток продуктивних сил на селі все більше потребує пошуку нових шляхів підняття соціальної сфери, яка повинна вмонтуватися в нові процеси урбанізації і стратегію розвитку країни.

Ключові слова: економічна політика; аграрна політика; модернізація; соціалістична модернізація; етапи модернізації; політика чотирьох модернізацій; урбанізація; публічне управління; сільські території; соціально-економічне розвиток.

Pavlo NESENEKO

PhD in Economics, Associate Professor, General Economic Theory and Economic Policy
Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: nppod@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

FUNDAMENTAL ASPECTS ANALYSIS OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA AGRICULTURAL POLICY

Nesenenko, P. (2021). Fundamental aspects analysis of the People's Republic of China agricultural policy [Analiz fundamentalnykh aspektiv ahrarnoi polityky Kytayskoi Narodnoi Respubliki], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (77), pp. 9–23.

Abstract. The article considers the problems of Chinese agrarian policy development as a form of economic policy, as well as the peculiarities of rural areas reforms in time space through the prism of the emergence and deployment of the theory of Western modernization theory and then socialist modernization as a purely Chinese national phenomenon, which covered all aspects of Chinese society, including the economy and agriculture sphere. The mechanism of increasing the productive forces of labor in the countryside, its transformation, the current state and the problems are shown. It is demonstrated that the expansion of the national internal and external market occurs through the expansion of socialization processes in a form of a regulated market. Particular attention is paid to issues of both already resolved problems in the countryside, and new ones, as well as ways of their implementation. It is noted that the dynamic motion of China's economy since 1978 preserves the best developments from the ideas of Sun Yatsen, Mao Zedong,

Deng Xiaoping before Xi Jinping. It is clearly demonstrated that a dynamic growth in agricultural production, followed by industrial production in the country over the past two decades, has transformed China into the world's leading country. It is emphasized that China, occupying a leading position in the world in the production of many types of agricultural products, is currently focused on the need to increase domestic consumption to make the economy less dependent on exports in the future. The idea is substantiated that the modern development of the productive forces in the countryside increasingly requires the search for new ways to raise the social sphere, which should be incorporated into the new urbanization processes and the country's development strategy.

Keywords: *economic policy; agrarian policy; modernization; socialist modernization; stages of modernization; policy of four modernizations; urbanization; public administration; rural areas; socio-economic development.*

JEL classification: *Q180*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(77\).2021.9-23](https://doi.org/10.33987/vsed.2(77).2021.9-23)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сільське господарство Китаю є важливою частиною національного господарства. За своїм станом та структурою воно суттєво відрізняється від промисловості, транспорту та зв'язку, маючи на відміну від них дві особливості, які визначають специфіку його функціонування.

Перша – це особливий засіб виробництва – земля, як не відтворений елемент господарювання, який визначає її якість та природний компонент, що залежать переважно від погодних умов. Усе це загалом сприяє формуванню в цій галузі особливого технологічного способу виробництва та розтягнутого виробничого циклу, що охоплює значний проміжок часу, викликаючи сезонний характер виробництва. Останній призводить до нерівномірного використання трудових та матеріальних ресурсів, розтягуючи у часі процес реалізації продукції та отримання доходів від неї.

Сезонний характер виробництва загострює проблеми, пов'язані з відтворенням робочої сили, у першу чергу, у вигляді непропорційності оплати праці впродовж всього виробничого циклу, залучення певної кількості робітників лише в сезонний період тощо.

Крім того, сільське господарство дуже вразливе до змін погоди, спалахів хвороб сільськогосподарських рослин та тварин. У зв'язку з цим його можна віднести до галузей із високим економічним ризиком, оскільки прогнозовані обсяги виробництва, ціни та доходи від виробленої продукції можуть істотно змінюватися порівняно із запланованими, що потребує від товаровиробників постійного врахування непередбачуваних обставин у технологічному процесі, набагато більшому ніж в інших галузях, що викликає необхідність надання їм більшої свободи дій.

Другою особливістю аграрної сфери є специфічна форма відносин власності на засоби виробництва, що викликає реалізацію власником землі монополії на цей об'єкт.

Враховуючи те, що сільське господарство є самою давньою і провідною галуззю в доринкових суспільствах, яке визначає соціальний та господарський розвиток будь-яких країн, рівень життя населення та його продовольчу безпеку, воно завжди займає в них провідне місце. З пануванням промислового капіталу та його проникненням до аграрної сфери, її підкорення капіталом відбувається в

останню чергу. Справа у тому, що він застає у сільському господарстві специфічну форму власності на землю особливого класу – земельних володарів, які, на відміну від інших галузей економіки, існують в ній постійно. Тому в цій сфері виробничі відносини, як відомо, складаються не між двома, а трьома класами суспільства.

Звідси витікають особливості виробничої структури аграрної сфери, що визначає у ній специфіку виробничих відносин, а також аграрну політику, особливості якої потрібно постійно враховувати при розробці у будь-якій державі.

Що стосується сучасного Китаю, то на сьогодні для його керівництва розвиток села став головним в стратегії соціалістичної модернізації країни. Час показав, що окрім землі, як середовища життя людей з її інфраструктурою, рівнем культури, знань жителів села, виникла ще й проблема її майнової сторони, як розширення прав селян на отримання доходу, причому не тільки від землі. Стало очевидно, що потрібна глибока реформа нинішньої системи землекористування, перехід від адміністративного зрівняльного розподілу землі до більш ефективнішого принципу користування земельними ресурсами з включенням їх в ринковий обіг для створення умов концентрації землі й розвитку укрупнених господарств, як важливого кроку до розвитку сучасного рентабельного і високоефективного сільського господарства. Однак це неможливо зробити без врахування процесів урбанізації міст, на що наклався ще й перехід країни від традиційного суспільства до сучасного із реалізацією «китайської мрії».

Демонстрація підходів сучасного Китаю до вирішення цих проблем через аналіз етапів розвитку аграрної політики та покращення публічного управління сільських територій, прискорення процесів соціалістичної модернізації в сучасних умовах глобалізації з метою досягнення оптимізації виробництва на селі, покращення усіх сфер життя селян та суспільства у цілому, визначено автором як головну мету даної статті.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю комплексного аналізу розкриття теоретичної бази, а також сутності, цілей, методів і технік реалізації унікальної політики аграрних перетворень Китаю через призму соціалістичної модернізації, завдяки якій країні вдалося протягом декількох десятиків років домогтися феноменальних результатів, які, при нагоді, могли б бути використані й в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питання формування нової аграрної політики Китаю пройшли два етапи модернізації і набули актуальності з початком встановлення КНР 1 жовтня 1949 року, та отримали новий погляд у грудні 1978 року, тобто з початку реформування всієї економіки та її тоді ще визначальної частини – аграрної сфери. Теоретичні й організаційно-економічні питання з даної проблеми з початку ХХ століття були глибоко розкриті та обґрунтовані в працях видатних китайських політичних діячів та вчених, як, наприклад, Сунь Ятсена, Мао Цзедуна, Лю Шаоци, Чжоу Еньлая, Ден Сяопіна, Сі Цзіньпіна, Лі Кецяна, Чень Юня, Цзян Цземіна, Сунь Єфана, Цянь Ін'ї, Чжоу Сяочуаня, Чень Івеня, Нін Вана, Лю Шоуїна, Хань Цзюня, Чжань Сяошаня, Джастіна Іфу Ліня, Сюй Яньлі, Лю Вейя, Су Цзяня, Лі Фенліня, Лі Цзіньвенья, Цзя Цзіньцзиня, Чжан Юя, Юй Біня та ін.

Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили також такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Дж. Аррігі, Л. Боні, Г. Волинський, П. Гайдуцький, Ю. Галенович, В. Геєць, В. Гельбрас, А. Гончарук, М. Зверяков, М. Зубець, В. Іноземцев, В. Кіктенко, Р. Коуз, Е. Лібанова, Ю. Лупенко, С. Мартиновський,

В. Месель-Веселяк, В. Міхєєв, О. Онищенко, А. Островский, Б. Пасхавер, Е. Пивоварова, В. Портяков, П. Саблук, О. Селищев, М. Селищев, М. Федоров та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасними науковцями проаналізовано низку важливих аспектів економічної та, безпосередньо, аграрної політики. Однак, враховуючи складність питання і його багатогранність, не всі його складові висвітлені детально та глибоко. Це пов'язано, у першу чергу, з посиленням процесів глобалізації та різним рівнем розвитку країн, як, наприклад, КНР, які в ньому задіяні. Тому виникає необхідність вивчення взаємодії економічної політики (у даному випадку такої її важливої складової як аграрна) та деяких її аспектів, як, наприклад, публічного управління, в умовах модернізації, що потребує дослідження цього питання саме з боку економічної теорії.

Постановка завдання. Головною метою статті є розкриття особливостей аграрної політики Китаю в умовах розгортання соціалістичної модернізації через ринкову трансформацію країни, з все більшим підключенням до неї на останніх етапах модернізації процесів усупільнення виробництва, як ключового елемента економічної політики КНР та демонстрація особливостей її реалізації в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрна політика – це одна із складових частин економічної політики, сферою дії якої є сільське господарство та тісно пов'язані з ним сфери господарювання. Причому економічна політика з розвитком ринку є однією з її форм, щоправда, далеко не єдиною, впливу держави на суспільство. В доринковий період такою визначальною складовою була політика направлена на підпорядкування одних людей іншим, з головним багатством суспільства – землею та соціальними станами, яку з трансформацією ринку змінює економічна політика, де багатством соціуму стають гроші. З появою процесів усупільнення виробництва відбувається перехід до політики технологічних укладів, з головним багатством – людиною та її гармонійним розвитком як особистості [1, с. 67–69].

При розв'язанні будь-якого з питань виникає потреба вирішити спочатку загальні проблеми, бо вони будуть постійно нагадувати про себе при розгляді певних конкретних питань. Тому спочатку звернемо увагу саме на них. Загальним, в предметі цієї статті, є економічна політика. З'ясувавши її головні складові, можна переходити до аграрної політики, а потім і конкретних питань, що виникають у процесі її проведення. У даному випадку – це конкретні питання аграрної політики Китаю та їх трансформація в умовах ринку. Звідси постає тріада: загальне, як економічна політика; особливе – політика аграрна і одиничне – її конкретні питання. Тому, спочатку з'ясуємо предмет та сутність економічної політики, а потім і її різновид – політику аграрну.

Життєдіяльність ринкового суспільства утворюють три тісно пов'язані між собою магістральні складові: виробництво, ринок та соціальна сфера. Економічна політика належить до соціальної сфери, яка впливати безпосередньо на ринок не може. Це відбувається тільки опосередковано, через соціальну сферу (кредит, бюджет, права власності та їх юридичне оформлення) на виробництво [2, с. 23]. Звідси економічну політику можна визначити як цілеспрямовану дію соціальної сфери на виробництво, результати якої відображаються на економіці (ринку) [2, с. 14]. Що стосується аграрної політики, то вона є відгалуженням економічної політики, яку

можна визначити як цілеспрямовану дію соціальної сфери на аграрне виробництво, а її результати відображаються на економіці (ринку) та аграрному секторі.

Зрозуміло, що як складова економічної політики, аграрна політика є її частиною, і розвивається вона у руслі вибраного державою стратегічного напрямку. При цьому специфіка аграрного сектору вносить в неї певні корективи, про які вже було вказано на початку статті та особливості, які важливо враховувати при її формуванні. Звідси хиби або неточності у виборі економічної політики обов'язково негативно відіб'ються і на аграрному секторі і, навпаки, добре прорахована аграрна політика посилить ефективність економічної політики.

Однак у такій взаємодії, якщо виходити із засад марксизму, необхідно скрупульозно враховувати і соціальне середовище, або надбудову та її вплив на економічний базис. Проблеми надбудови вперше поставив Платон, а фундаментально вже у XX столітті розробили представники інституціоналізму.

Що стосується реформ КНР, то їх успіх значною мірою визначає дія такої стратегічної складової соціальної сфери як соціалістична модернізація, що стала специфічною китайською моделлю розвитку, яка базується на теорії будівництва соціалізму з «китайською специфікою» і здійснюється політичною елітою КПК як синтез марксистських уявлень про розвиток суспільства, конфуціанських соціально-політичних бачень про гармонійний суспільний розвиток людини (зокрема про побудову товариства «малого благоденства» – сяокан), а також капіталістичних технік та методів у сфері економічного реформування.

Щоправда, тут «модернізація» не рівнозначна «інноватизації». Якщо остання є своєрідним «підстьобуванням» економіко-технологічного розвитку, то модернізація є творення фундаментальних інфраструктурних (в найширшому сенсі) передумов. Проблему ефективного проведення політики соціалістичної модернізації в Китаї, частиною якої є сільське господарство, не можна вважати тільки предметом однієї дисципліни. Тому її можна розглянути тільки в контексті соціології, економічної теорії, соціальної філософії, історії та інших суспільних наук, тобто комплексно. При цьому варто пам'ятати, що поняття модернізації виникло як поняття соціології і потребує адаптації до предмету економічної теорії.

Історично питання модернізації з'явилося на Заході як проблема суттєвих змін у надбудові або інститутах влади, які викликала індустріалізація, що стала однією із форм соціально-історичного руху, як альтернативи природно-історичного типу. Вона добре пояснювала відмінність капіталізму від феодального суспільства. Однак при порівнянні із східними країнами виявила свою теоретичну неспроможність. Більш того, в її фокус, з часом, потрапили такі проблеми як співвідношення капіталізм-соціалізм, до яких додалося ще й питання стратегії розвитку третіх країн. Використання нового інструментарію модернізації призвело до згладжування протиріч між капіталізмом та соціалізмом, що й не дивно. Адже зняття ринкових відносин посилюють саме процеси соціалізації, що призводить до появи перехідних форм як, наприклад, регульованого ринку. Аналіз розвинених країн наочно продемонстрував, що модернізація, як суспільство, змінене в результаті затвердження індустріалізації, урбанізації, секуляризації, розвитку інститутів держави та громадянського суспільства, як епоха індустріальної фази економіки, завершується. Її місце почала займати культура. Це знову продемонструвало ще один бік підриву ринкової системи і посилення процесів усуспільнення.

Європейська модернізація, потрапивши на ґрунт східних країн, як, наприклад, у Китай, отримала нове піднесення. Стало зрозуміло, що сліпе копіювання досвіду європейських країн призведе до їх наздоганяючого розвитку. Звідси оригінал модернізації треба було трансформувати під потреби і закономірності національної специфіки розвитку. Звідси, наприклад, з'явився китаїзований марксизм. Це по-перше. По-друге, до моделі була привнесена нова риса – орієнтація на зміни в інститутах влади, як умови подальшого піднесення усіх сфер господарювання. Інакше кажучи, зміни в надбудові пішли попереду змін в економіці або ринку, відкриваючи йому безмежний національний простір [3].

«Таким чином, всі три найбільш поширені у ХХ столітті моделі суспільного розвитку, описувані концепціями переходу від традиційного суспільства до сучасного, соціалістичного будівництва і взаємодії Схід-Захід, виявилися застосовні до Китаю, де вони, об'єднавшись, запропонували принципово нову модель, в якій великомасштабні соціально-економічні та суспільно-політичні зміни стануть результатом цілеспрямованих зусиль держави» [3, с. 105].

Першим етапом модернізації стали ідеї Сунь Ятсена, який вказав на необхідність поєднання західних ідей та китайської традиції, об'єднавши в своїй політичній програмі два головні для Китаю завдання: погоню за світовими лідерами і зміну режиму. Цим він вказав на необхідність зміни соціального устрою країни та використання принципово нових методів управління й інтелектуальних стандартів. Однак реалізувати їх на практиці не вдалося.

У подальшому дослідження національної економічної політики Китаю, потребувало конкретизувати її стратегічні засади, з'ясувати завдяки чому і як буде відбуватися його реальна китаїзація, тобто тісний зв'язок між загальним і частковим, в якому постійно буде проявлятися специфіка країни в певних конкретних національних формах. Велику роль у цьому відіграють її складові. Найголовнішою з них є сучасна економічна політика Китаю, як відображення трансформаційних процесів в економіці на основі практичної модернізації країни, у тому числі, і марксизму з китайською специфікою.

Спроба посилення ринкових (вартісних) відносин та послаблення дії доринкових форм в економічній політиці Китаю, наприклад на селі, потребували його орієнтації на засади модернізації з урахуванням наявного специфічного національного середовища, і, перш за все, адаптації до ринкового типу. До цього можна віднести формування нових інститутів у вигляді нового законодавчого права при збереженні традицій життя китайського суспільства, закладених ще у стародавні часи конфуціанством. Така задача реалізувалася залежно від ситуації, наприклад, через удосконалення Конституції Китаю, політичної системи, відповідних змін програм КПК щодо формування нового політичного середовища і стимулювання мотивації населення до продуктивної праці через посилення дії ринкових сил, а з ними – і процесів соціалізації, в яких головна роль відводилася державі.

Розглядаючи сільське господарство Китаю, варто зазначити, що вплив аграрної сфери на суспільство у різні епохи був різним. Так, в умовах доринкового середовища, коли люди залежали від сил природи, аграрна сфера була визначальною, так як від стану дії сили природи залежало життя людей. З розвитком ринку та формуванням економічної політики замість політики взагалі, роль аграрної сфери почала зменшуватися, посилюючи значення економічної політики та її специфічної складової – політики промислової. Однак, навіть такі

корінні зміни не відтіснили аграрну сферу на другий план. Вони просто змінили її значення, коли промисловість почала вперше суттєво впливати на розвиток аграрної сфери, а з нею – і на все суспільство.

Аграрна політика держави, перш за все, повинна була забезпечувати її продовольчу безпеку, яка є важливою складовою національної безпеки. Це гарантує політичну незалежність країни, її економічну цілісність і стабільну соціальну спрямованість. Здійснення аграрної економічної політики показало, що потрібно враховувати ще й дії довгострокового плану (стратегію розвитку), як одну із форм соціалізації, вирішення повсякденних завдань (тактичні задачі), зарубіжний досвід та практику країн, що мали та мають значні успіхи впродовж багатьох років аграрних перетворень і не тільки.

Досить довгий час економіка Китаю розвивалася як аграрна з пануванням феодальних відносин, де сільське господарство зберігало риси, властиві йому вже сотні років, з примітивною технологією землеробства і багатомільйонною армією безземельних і малоземельних селян, диктатом чиновників, що сковувало продуктивні сили села, в якому проживало до 90% населення. Така ситуація зберігалася до середини ХХ століття. З 1937 по 1949 роки, за зрозумілими причинами, виробництво сільського господарства в країні впало більш ніж на 20–25%, що спричинило падіння промислового виробництва на 50–56%, у тому числі, легкої промисловості, як однієї з базових галузей – на 30%. У 1949 році дохід на душу населення в Китаї становив лише 54 дол. (66 юанів), або був у 4 рази менше, ніж у Російській Імперії у 1917 році [4, с. 70–71]. Наведений приклад наочно демонструє, що в доринкових системах розвиток всіх сфер господарства тісно прив'язаний до зростання аграрного сектору і з його падінням згасають й інші сфери.

Після утвердження 1 жовтня 1949 року КНР модернізація Китаю вступила у другий етап. Перший, як відомо, розпочався з початком ХХ століття і був викликаний появою в Китаї ідей марксизму та європеїзму у поєднанні з національною специфікою країни у боротьбі за національне визволення. Ідеї модернізації, підхоплені Мао Цзедунем, будувалися на політиці, що пройшла три ключові періоди: перший – з 1950 по 1952 роки, другий, що отримав назву політики «Великого стрибка», відповідно, – з 1956 по 1958 роки, а останній, третій, так звана «культурна революція» – з 1966 по 1976 роки.

Якщо уважно придивитися до підходів проведення реформи, то її перший період співпав із земельною реформою 1950 року, що ставила за мету ліквідацію феодальної системи землеволодіння і передачу земель в народне користування. Вона посилила централізацію господарських процесів, але не ринкового типу, зроблену за сталінським зразком, і вилилася у перший п'ятирічний план економічного розвитку КНР 1953–1957 років, в процесі якого стали закладатися основи китайської індустрії директивного типу. З одного боку, можливості села зросли. До нього стала надходити нова техніка, виріс попит на продовольство. Однак, з іншого боку, малі господарства не могли скористатися перевагами великого виробництва, а держава, за браком коштів, надати їх. У 1955–1956 роках активно розгорнувся рух за кооперування селян. Підсумком цих реформ стало домінуюче становище державного сектора в народному господарстві країни.

З 1956 по 1958 роки Китаєм здійснювалася політика «Великого стрибка». Її головним завданням було різке підняття рівня усупільнення засобів виробництва і власності. Спочатку в селах, а потім і в містах, стали насаджувати «народні

комуни», куди в короткі строки були залучені 99% селянських дворів країни. У 1957–1958 роках методом «раптового удару» 88% підприємств і організацій центрального підпорядкування були передані в підпорядкування місцевим органам влади. Відбулося щось на зразок хрущовського варіанту адміністративної реформи 1956–1957 років, що мало наслідком руйнацію технологічних ланцюжків між виробництвами. У сфері розподілу насаджувалася «зрівнялівка», порушився принцип розподілу по праці. Піддавалися забуттю принципи планомірного розвитку виробництва, розмивалися спеціалізація і кооперування. Ця економічна політика призвела до розбалансування господарського механізму країни. Вже у 1960 році КНР зіткнулася з дошкульною кризою і голодом, а потужні диспропорції у народному господарстві призвели до істотного падіння виробництва, що стало, окрім всього, ще й наслідком перевищення міри у співвідношенні між планом (причому директивним згори) та задавленим ринком.

«Великий стрибок» породив й інші серйозні проблеми у вигляді диспропорцій народного господарства. По-перше, між накопиченням і споживанням; по-друге, між промисловістю і сільським господарством; по-третє, всередині індустріального сектора; по-четверте, між доходами і витратами. Останні ніхто не рахував, так як вони були прерогативою саме ринкової системи, серцевиною його функціонування, яку швидко згорнули.

Починаючи з 1960 року почався поступовий відхід від цієї політики. При провідній ролі загальнонародної власності була відновлена і розвинена колективна економіка. Низовою госпрозрахунковою одиницею сільських народних комун стала виробнича бригада. Існувала й індивідуальна економіка в місті та селі, була дозволена торгівля на колективних ринках. Посилилося централізоване управління економікою, запроваджувався контроль за інвестиціями в основні фонди за рахунок місцевих коштів. Однак намічених цілей досягнуто не було.

Як результат цього, з 1966 по 1976 роки в Китаї відбулася «культурна революція», необхідність якої Мао Цзедун вбачав в знищенні старого соціально-культурного середовища яке, на його думку, було основною причиною провалу попередніх соціально-економічних експериментів. Старе соціально-культурне середовище почали рішуче руйнувати шляхом підтримання штучно створеної соціально-політичної напруги.

Роль держави у цьому процесі різко зросла і стала знову абсолютною, як в економіці, так й інших сферах життя суспільства. Всі ділові операції проводилися відповідно до указів зверху. Держава забезпечувала підприємства засобами виробництва і закупувала всю вироблену продукцію за цінами, нею ж встановленими. Доходи виробництва вилучалися до держбюджету, а витрати покривалися.

Свавілья державних чиновників породжувало бюрократизацію суспільства. Зростав товарний дефіцит та принцип зрівнялівки, коли заробітна плата видавалася без урахування особистого внеску працівника та, крім того, була мінімальною. Життєвий рівень населення став вкрай низьким. Продукти розподілялися за картковою системою. Виник «чорний ринок» та спекуляція. Інакше кажучи, при збереженні директивного плану об'єктивно з'явилися форми наслідків жорсткої централізації із порушенням пропорцій між планом та ринком.

Однак зруйнувавши завдяки активності молоді вплив на суспільство старих традицій, була підірвана соціальна стабільність, що неминуче посилює стан анархії і в господарському житті, серйозно вплинувши на розвиток народного

господарства країни, і, значною мірою, на його аграрну сферу. Для поновлення соціальної стабільності Мао Цзедун був змушений укріпити свою владу, яка стала єдиною точкою консолідації суспільства. Диктат соціально-політичної складової над економічною став абсолютним. Стало зрозуміло, що потрібен перехід до нової епохи – епохи докорінних змін при збереженні старого стратегічного курсу на соціалізм та модернізацію на чолі з новим лідером перетворень у китайському суспільстві. Таким реформатором та політиком нового типу став Ден Сяопін.

Зазначимо, що якщо реформи Мао Цзедуна спиралися на ідеї сталінізму, то Ден Сяопін – переважно на напрацювання ленінського НЕПу з його максимальним використанням переваг регульованого ринку у зростанні продуктивності праці. Основою для практичної розробки реформаторських ідей став затверджений у середині 70-х років курс «чотирьох модернізацій», який мав на меті трансформації в чотирьох областях – сільському господарстві, промисловості, армії, науці й техніці. Політика «чотирьох модернізацій» відображала матеріальне забезпечення реформи. Сутність же ідейно-політичної лінії представляли «чотири основні принципи»: соціалістичний шлях розвитку, демократична диктатура народу, керівництво компартії, марксизм-ленінізм та ідеї Мао Цзедуна [5].

Період цих реформ, на думку О. С. Селищева та М. О. Селищева, з якими можна погодитися, можна умовно поділити на п'ять ключових етапів [4]. Щоправда, з суттєвими доповненнями аналізу тих процесів, які вони в загальному виділили, однак необхідної уваги їх дослідженню не приділили.

Перший етап реформ (1978–1984 роки) був орієнтований на зменшення частки, перш за все, директивного планування як головної до цього форми регулювання суспільних пропорцій між виробництвом і споживанням за відсутності на той час її внутрішньої складової – плановірності, як об'єктивного процесу реального усупільнення. Вона з'являється з розвитком масовидного великого машинного виробництва у результаті дії розвинених вартісних процесів, а не насаджування їх зверху шляхом директивних завдань.

Відбувається посилення процесів уособленості й регулюючої ролі ринку шляхом поступового демонтажу директивних методів управління господарством. Звідси, на той період: 30% валового промислового виробництва становили великі підприємства і оборонна промисловість, створені в умовах директивного планування, тобто зверху, які піддавалися прямому регулюванню, 10% валового промислового виробництва – частковому директивному плануванню, 30% (середні і малі промислові підприємства) – так званому направляючому плануванню, і лише 20% економіки регулювалися виключно ринком.

Стратегія ж економічної реформи була виписана в «Рішенні про деякі питання прискорення розвитку сільського господарства» і «Примірному проекті положень про роботу сільських народних комун», прийнятому 4-м пленумом ЦК КПК 11-го скликання у вересні 1979 року. Саме з неї, фактично, почалися реформи на селі.

У проекті розвитку сільського господарства це проявилось у пошуках стимулів для збільшення його продуктивності шляхом посилення дії ринку. Зазначений пленум офіційно затвердив ідею закріплення виробничого завдання за двором (сімейний підряд). В обмежених масштабах було здійснено перехід на подвірний (сімейний) підряд, який допускався в цих районах лише за умови збереження колективної власності на засоби виробництва, заборони купівлі-продажу землі, найму працівників, заняття лихварством, неухильного виконання

зобов'язань підрядного двору перед колективним господарством. Потім строк оренди землі, що була передана в оренду, подовжували до 30 років, а після кількох років, коли були випробувані методи встановлення селянам завдань з вирощування продукції на селі, після її здачі державі, решта переходила у власність виробників. З 1981 року курс на розвиток товарного виробництва на селі був оголошений урядом в якості стратегічного. Цим були, по суті справи, відкриті нові горизонти ринковій трансформації, причому зроблено там, де наявні умови уособленості на той час були найбільші.

Другий етап реформ (1984–1992 роки) можна назвати посиленням частки процесів уособленості й прискорення демонтажу директивної системи планування шляхом закріплення за державою управління макроекономічними показниками за принципом «державна регулює ринок, а ринок орієнтує підприємство». Для другого етапу реформ у сільському господарстві з 1985 року стало характерним підвищення ролі економічних методів в управлінні господарством на всіх рівнях, з розширенням зв'язку селян з ринком і оптимізацією виробничої структури села [6, с. 90]. Таким чином, село в процесі реформ, які стимулювалися економічною політикою держави, поступово переходило від однотипної структури власності до багатуокладної. До моменту широкого початку економічної реформи в місті, в селі вже практично сформувалася первісна багатуокладна економіка. Багата практика реформ села дозволила китайським вченим і практикам у середині 80-х років зробити висновок стосовно багатуокладності як структуроутворюючого елементу моделі розвитку Китаю.

До кінця 80-х років минулого століття основні складові нової економічної політики на селі можна було сформулювати наступним чином:

1. Сімейне підрядне господарство – за наявності різноманітних форм господарювання на селі залишається основною формою виробничої і господарської діяльності на тривалий час. Воно становить першу, основну ступінь двоступеневої структури колективного господарства, в якій ув'язується індивідуальне і колективне господарювання.
2. Розвиток багатьох форм господарств та господарювання при збереженні провідної ролі суспільної власності на засоби виробництва.
3. Дотримання принципу оплати за працю, як основної форми розподілу, допущення інших джерел доходів.
4. Послідовний розвиток багатогалузевої структури сільської економіки.
5. Розвиток товарного виробництва і обігу, послідовне розширення сфери ринкового регулювання, оптимальне поєднання «плану» і «ринку».
6. Визнання в умовах розвитку товарного господарства необхідної і неминучою диференціації доходів.
7. Проведення політики допомоги бідним районам.
8. Реалізація політики відкритості зовнішньому світу [7, с. 138].

Третій етап реформ (1992–1997 роки) характеризувався відмовою від ідеологічних норм управління економікою країни (умовно кажучи: політрук-господарник), та курсом всебічного поглиблення реформ і прискорення темпів економічного зростання, визначаючи завдання оптимізації управління підприємствами як головні засади трансформації ринку або економіки.

Першою головною загальною особливістю ринку Китаю став його регульований характер як одна із перехідних форм усупільнення. Практика переходу до нього передбачала процес постійних компромісів, вироблення гнучкої економічної політики, здатної одночасно забезпечити стабільність і рух шляхом перетворень. Другою особливістю, що витікала з першої, стало забезпечення

спрямовуючої ролі держави в здійсненні переходу від старої моделі економічної системи до нової, починаючи від розробки теорії економічної політики до практики будівництва ринкової інфраструктури та розгалуженої системи ринків в країні.

Висунутий XIV з'їздом КПК у жовтні 1992 року курс на розвиток «соціалістичної ринкової економіки» відкрив нові перспективи для розширення масштабів товарного господарства, прискорення процесу формування єдиного ринку Китаю. Основними напрямками реформи були обрані: 1) послідовний перехід до вільних цін на продукцію сільського господарства при одночасній активній підготовці умов до лібералізації цін на ті види продукції, на які ціни ще не були відпущені; 2) прискорення реформи системи єдиного постачання зерна з метою поступової товаризації зернового виробництва і обміну; 3) реформа існуючої системи бюджетних цінкових дотацій на продукцію сільського господарства [7, с. 138–139]. Таким чином, реальним фактом, стало формування багатокладної економіки, коли економічне зростання досяглося переважно за рахунок державного бюджету, що став перманентно дефіцитним.

Усі попередні успіхи досягалися за рахунок екстенсивної, ресурсозатратної моделі економічного зростання. Дозволяючи певною мірою вирішити одну з головних соціально-економічних проблем країни – забезпечення зайнятості гігантських мас населення, ця модель орієнтувала суспільство і державу на гонитву за кількісними показниками на шкоду якісним. Тому для забезпечення переходу від екстенсивної моделі розвитку до інтенсивної на XV з'їзді КПК у вересні 1997 року був зроблений висновок стосовно необхідності переходу до експортної орієнтації економіки, завдяки чому міг істотно розвиватися і внутрішній ринок шляхом його капіталізації.

Стрижнем четвертого етапу реформ (1998–2002 роки) стала реалізація політики зовнішньоекономічної експансії «йти за», сутність якої полягала в нарощуванні експортного потенціалу при всебічному використанні ресурсів світового ринку для стимулювання національного розвитку. Причому у зовнішні комунікації з державами китайське суспільство внесло ідеологію конфуціанства, що дозволяло стимулювати розвиток форм надлишкової додаткової вартості шляхом піднесення нових технологій на гранях прориву світової науки в технологічних зонах. В сільському господарстві це перетворилося на спробу зняття залишкових припон для вільного включення до світового ринку, для чого була проведена велика робота щодо приведення закупівельних цін до ринкових. Невирішеною проблемою КНР й досі залишаються відносно невисока ефективність та значні витрати на сільськогосподарське виробництва. Тому країна вимушена експортувати продовольство, але при цьому активно вивчає досвід країн, що є світовими лідерами аграрного виробництва та запозичує передові технології вирощування і захисту агрокультур та розведення, годівлі та утримання сільськогосподарських тварин.

Основне завдання п'ятого етапу (з 2002 року – по сьогодні), який плавно витікає з попередніх, полягає у втіленні ідеології «трьох представників», яка поєднувала б у собі ідеї марксизму-ленінізму, вчення Мао Цзедуну і Ден Сяопіна.

Аграрні перетворення в Китаї за останні роки стикнулися ще з двома проблемами: подолання бідності, що було досягнуто у 2021 році, та здійснення соціалістичної модернізації. Стало зрозуміло, що без подолання існуючих кризових явищ [8; 9], у тому числі й в аграрній сфері, подальше стрімке піднесення країни неможливе. Саме у цьому полягає особливість сучасного етапу китайської

модернізації, що чітко розписана на три етапи до 2050 року. Згідно з «Документом ЦК КПК і Держради КНР № 1, 2018 р.» здійснення стратегії підйому села – важливий політичний проект XIX з'їзду партії, що відбувся у жовтні 2017 року, націлений на остаточне вирішення завдань стосовно повної побудови суспільства середнього достатку (сяокан) і модернізованої соціалістичної держави [10, с. 57], «остаточний проект рішення аграрної проблеми в нову епоху» [11].

Безсумнівно, центральною ланкою у подоланні головного соціального протиріччя Китаю на селі виступає кардинальне вирішення аграрної проблеми, що підтверджує і повний збіг етапів реалізації стратегії підйому села з етапами побудови суспільства повного сяокан і здійснення соціалістичної модернізації країни в цілому: до 2020, 2035 і 2050 років [10, с. 58]. Нова аграрна стратегія, про що вже було сказано вище, безпосередньо пов'язана з реалізацією двох основних історичних завдань КНР на першу половину XXI століття: подолання бідності та здійснення соціалістичної модернізації – двох провідних віх і основного змісту будівництва соціалізму з китайською специфікою нової епохи.

Висновки і перспективи подальших розробок. Виходячи з вищенаведеного, варто зазначити, що сільське господарство Китаю у своєму розвитку пройшло довгий шлях від збереження до 1949 року значних напластувань доринкових відносин, трансформації ринку, спочатку Мао Цзедуну, як другого етапу модернізації, а потім і третього етапу, який розпочав Ден Сяопін, з побудовою сучасною владою нового соціального, і, перш за все, політичного середовища, що дає можливість аграрному сектору шляхом тісної взаємодії з промисловістю, вивести країну на нові рубежі процвітання.

Успіхи країни були досягнуті переважно завдяки стратегічній лінії на процеси соціалістичної модернізації, що пройшла декілька ключових етапів, починаючи з XX століття як просто модернізація, а з 1949 року – як соціалістична модернізація до початку XXI століття. Саме це дозволило з'ясувати сутність модернізації як європейського явища, а підключивши до неї ідеї китайської специфіки, спочатку на дотик, за часів Мао Цзедуна, а потім усе більш осмислено – з початком реформ Ден Сяопіна, провести лінію Китаю на підняття всіх сфер виробництва, у тому числі й сільського господарства. Це дозволило підняти загальний рівень життя населення, досягти великих успіхів у соціальній сфері села, завдяки чому піднявся і рівень розвитку промисловості.

Наразі індустріально-аграрний Китай є фундаментом соціально-економічного стану країни на тривалий період часу, який без суттєвих зрушень у ньому не дозволяє вирішити не тільки проблему села, але і всього суспільства в цілому. Причому він спрацює через проведення політики нової урбанізації, що спричинить до 2050 року переїзд приблизно 200 млн. громадян країни із своїх сільських домівок у міста. Інакше кажучи, до стратегії підйому села покладено урбанізацію нового типу, що є неминучим шляхом створення сучасної економічної системи і здійснення модернізації країни. Звідси випливає потреба у комплексній розробці нових підходів до аграрної політики, спрямованих у довгостроковій перспективі на формування продовольчої безпеки країни, збереження пріоритетності розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій, докорінну трансформацію економічних, соціальних та правових відносин в аграрній сфері та активний розвиток публічного управління сільських територій.

Сучасна аграрна політика Китаю сформувалася на основі багатуокладної економіки, що дало можливість забезпечити середній рівень потреб населення у

продуктах харчування та сировині для промисловості. Тим самим вона виявилася здатною забезпечити не тільки продовольчу безпеку країни, але й реально створити можливості для нового етапу соціалістичної модернізації. Щоправда, для цього потрібні нові мотиви, які б безпосередньо стимулювали економічні інтереси селян через подальше розширення їх свободи господарської діяльності, розвитку сфери обслуговування жителів села для покращення їх життя. Саме до 2050 року передбачається повністю вирішити завдання стратегії підйому села, щоб зробити «сільське господарство сильним, село – красивим, селян – багатими» [10, с. 58]. Таким чином, в умовах трансформації ринку, а з нею і соціалізації як форми соціалістичної модернізації, можна розв'язати поставлені завдання, а зв'язку «місто-село» зробити головним локомотивом цього процесу.

Література

1. Артеменко О. А. Еволюція технологічних укладів як етапи соціалізації виробництва. *Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації* : матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Покританівські читання». Одеса : ОНЕУ, 2016. С. 67–69.
2. Мартыновский С. В. *Экономическая политика : проблемы достижения цели* : монография. Одесса : Пальмира, 2008. 186 с.
3. Виноградов А. В. Китайская модернизация в сравнительной перспективе. *Сравнительная политика*. 2010. № 1. С. 104–120.
4. Селищев А. С., Селищев Н. А. *Китайская экономика в XXI веке*. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 240 с.
5. Абилюкова Г. К. КНР в эпоху реформ Дэн Сяопина. *Вестник КазНУ*. Серия востоковедения. 2012. № 1 (58). С. 9–13.
6. Дэн Сяопин. *Строительство социализма с китайской спецификой*. Москва : Наука, 1997. 364 с.
7. Ондасынова А. И., Джееналиева А. Т. Китайский опыт экономических реформ в аграрном секторе. *Вестник КазЭУ*. 2011. № 4 (82). С. 136–140.
8. Си Цзиньпин. *О государственном управлении*. Пекин : Издательство литературы на иностранных языках, 2014. 630 с.
9. 中共中央关于全面深化改革若干重大问题的决定 [Постановление ЦК КПК «О некоторых важных вопросах всестороннего углубления реформ»]. URL: <http://cpc.people.com.cn/n/2013/1115/c64094-23559163.html> (дата обращения: 27.04.2021).
10. Бони Л. Д. Новая аграрная стратегия XIX съезда КПК : цели и проблемы. *Проблемы Дальнего Востока*. 2018. № 5. С. 57–69.
11. Доклад Председателя Си Цзиньпина на XIX Всекитайском съезде Коммунистической Партии Китая. URL: <http://md.chineseembassy.org/eng/zt/19cpc/t1507416.htm> (дата обращения: 28.04.2021).

References

1. Artemenko, O. A. (2016). Evolution of technological systems as stages of production socialization [Evolutsiia tekhnolohichnykh ukladiv yak etapy sotsializatsii vyrobnytstva], *Aktualni problemy rozvytku ekonomichnoi teorii v umovakh hlobalizatsii*: materialy XII Vseukrainskoi naukovo-praktichnoi konferentsii «Pokrytanivski chytannia», ONEU, Odessa, s. 67–69 [in Ukrainian]
2. Martynovskiy, S. V. (2008). *Economic policy: problems of goal achievement*: monograph [Ekonomicheskaya politika: problemy dostizheniya tseli: monografiya], Palmira, Odessa, 186 s. [in Russian]
3. Vinogradov, A. V. (2010). Chinese modernization in a comparative perspective [Kitayskaya modernizatsiya v sravnitel'noy perspektive], *Sravnitel'naya politika*, No. 1, s. 104–120 [in Russian]

4. Selishchev, A. S., Selishchev, N. A. (2004). *Chinese economy in the XXI century* [Kitayskaya ekonomika v XXI veke], Piter, Sankt-Peterburg, 240 s. [in Russian]
5. Abilekova, G. K. (2012). China in the era of Deng Xiaoping's reforms [KNR v epokhu reform Den Syaopina], *Vestnik KazNU. Seriya vostokovedeniya*, No. 1 (58), s. 9–13 [in Russian]
6. Deng Xiaoping (1997). *Building socialism with Chinese characteristics* [Stroitelstvo sotsializma s kitayskoy spetsifikoy], Nauka, Moskva, 364 s. [in Russian]
7. Ondasynova, A. I., Dzheenalieva, A. T. (2011). Chinese experience of economic reforms in the agricultural sector [Kitayskiy opyt ekonomicheskikh reform v agrarnom sektore], *Vestnik KazEU*, No. 4 (82), s. 136–140 [in Russian]
8. Xi Jinping (2014). *About public administration* [O gosudarstvennom upravlenii], Izdatelstvo literatury na inostrannykh yazykakh, Pekin, 630 s. [in Russian]
9. 中共中央关于全面深化改革若干重大问题的决定 [O nerotorykh vazhnykh voprosakh vsestoronneho uglubleniya reform: Postanovlenie TSK KPK]. Retrieved from: <http://cpc.people.com.cn/n/2013/1115/c64094-23559163.html> [in Chinese]
10. Boni, L. D. (2018). New agrarian strategy of the XIX Congress of the CPC: goals and problems [Novaya agrarnaya strategiya XIX syezda KPK: tseli i problemy], *Problemy Dalnego Vostoka*, No. 5, s. 57–69 [in Russian]
11. *Report by Chairman Xi Jinping to the 19th National Congress of the Communist Party of China* [Doklad Predsedatelya Si Tszinpinga na XIX Vsekitayskom syezde Kommunisticheskoy Partii Kitaya]. Retrieved from: <http://md.chineseembassy.org/eng/zt/19cpc/t1507416.htm> [in Russian]